

OSMANLI DEVLETI'NDE HÂKİMİYET ANLAYIŞI

Understanding of Sovereignty in the Ottoman State

Ümit KILIÇ

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
umit.kilic@atauni.edu.tr

Özet

Bu çalışma ile Osmanlı Devleti'ndeki hükümdar ve hâkimiyet anlayışı incelenmektedir. 600 yıl yaşayan Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet anlayışı, genel olarak eski Türk Devlet Geleneğinden temel almaktaydı. Bu telakki zaman içerisinde bazı farklı formlara dönüşmekle beraber temel esaslarını devam ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler; Türkler, Hâkimiyet, Devlet, Ottamans.

Abstract

The aim of study is to explain the dominance and the sultans in the ottoman Empire. The dominance understanding of the Ottoman empire living 600 years generally grounded on old Turkish State traditions. This understanding has turned into different forms in time. Moreover its basic understanding continued.

Keywords; Turks, Sovereignty, State, Ottomans.

Giriş

Türk Milleti'nin tarih süreci içerisindeki varlığının binlerce yılı aşarak günümüze kadar uzanmasındaki en temel neden erken dönemlerinden itibaren sahip olduğu Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi ve bu mefkûreye kaynak olan medeniyet tasavvurudur.

Tarih ve coğrafya birçok topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Ancak önemli bir kısmı yerel ve kısa bir yaşam sürebilirken, az sayıda varlık gösterebilenler ise savaşlarla ele geçirdikleri büyük coğrafyalarda kendi akislerini bırakamadıkları için tutunamamışlar bir saman alevi gibi parlayıp sönmüşlerdir. Ancak Türk Milleti var olduğundan beri tarih ve coğrafyaya yüklediği anlam ve yüksek medeniyet değerleri ile yayıldıkları her coğrafyada, mensup oldukları her türlü dinî inanış içerisinde, karşılaştıkları her kültürel atmosfer bünyesinde varlıklarının tezahürü olan dört ana temele yani oksızlık (bağımsızlık), uluş (ülke), halk (kün) ve kanun (töre)'a sıkı sıkıya bağlanmışlardır. Bunlar Türk Tarihi'nin her evresinde Türk düşünce ve hayat tarzının doğal ve vazgeçilmez unsurlarıdır. Türklerin tarih boyunca gösterdikleri ve günümüze kadar ulaşan devlet kurma istidatları elbette Tanrı Dağları'nın eteklerinde dolaştıkları ilk dönemlerden beri sahip oldukları hâkimiyet anlayışından kaynaklanmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde Hâkimiyet Anlayışının Menşei

1071' den itibaren Anadolu'ya akan ve buralarda beylikler ve devletler kuran boylar Türk-Oğuz'a, Osmanlılar 'da Oğuzların Bozok koluna bağlı Kayı'ya mensuptular. Kayıların Anadolu coğrafyasına gelişleri hakkında mufassal bir bilgimiz olmamakla birlikte Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat devrinde Ertuğrul Gazi'nin idaresinde Söğüt ve Domaniç bölgelerine yerleştirildikleri görülmektedir. Ertuğrul Gazi ve Osman Bey devrinde hanedan ailesinin reisi "Ulu(ğ) Bey" unvanıyla beyliğinde idarecisi konumundaydı. Ancak Orhan Bey devrinden itibaren Osmanlı hükümdarları "Sultan" unvanını kullanmışlardı. Hükümdarların

hükümdarı anlamındaki “Padişah” unvanı ise Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren genel bir kullanım haline gelmiştir. Yavuz Sultan Selim’in Kahire’yi ele geçirmesinin (1517) akabinde Hicaz bölgesi dolayısıyla Mekke Emirliği, Osmanlı İmparatorluğuna bağlandı. Sultan’ın doğu seferlerinde Abbasi halifesiyle görüşükten sonra “hadimü’l-haremeyni’s- şerifeyn” olan Yavuz Sultan Selim’in Memlûk Devleti’ni ortadan kaldırması O’nu fiili bir durum olarak hilafetin sahibi ve Müslümanları koruyucusu haline getirmişti.¹

Osmanlı Devleti’nde hükümdar ve hâkimiyet anlayışının temel unsurlarından biri Orta Asya Türk Geleneğidir. Türklerin veya Oğuzların tarihî fetihlerini destânî bir şekilde anlatan Oğuz-nâme’ye göre ilk cihân hâkimiyeti Oğuz Kağan tarafından kurulmuştur. Nitekim destân Oğuz Han’ın Çin, Hindistan, İran, Azarbaycan, Irak, Suriye, Mısır, Roma ve Rus ülkelerini fethettiğini anlatırken Hun, Göktürk ve Selçuk devirlerini şumûlüne almakta ve hattâ destânın bazı parçaları Osmanlılara kadar uzanmaktadır. Oğuznameye göre Türklerin ilk fâtilh atası, bütün millî müesseselerin müessisi sayılan Oğuz Kağan, semâvî bir menşeden gelmiş ve olağanüstü vasıflara sâhip olarak doğmuştur. O, daha çocuk iken birtakım kahramanlık yapmış ve kendisi gibi gökten inen bir kız ile evlenmiştir. Destânın İslâmî rivâyetine göre Oğuz Han daha doğuşunda, Müslüman olmadığı için, anasının sütünü almaz. Büyüyünce de bu din ayrılığı onunla babası Kara-han arasında mücadeleye sebep olur. Oğuzhan babasına galip gelir; tahta çıkar ve kağanlığını ilân eder. Dört tarafta bulunan bütün kavimlere elçiler gönderek “Ben artık bütün dünyanın Kağanıyım” der ve hepsini kendisine itaata ve tâbiyete çağırır. Esasen Oğuz Han’ın çok akıllı ve keramet sâhibi olan veziri İrkıl-hoca veya Uluğ-Türk Tanrının cihân hâkimiyetini kendisine verdiğini de tebşir eder: “Ey Kağanın, Gök-tanrı bütün dünyayı sana bağışlasın” der. Oğuz Han ilâhî hâkimiyetini kabûl etmeyen milletler üzerine seferlere çıkıp dünyayı fetheder. Bu fetih

¹ Ersin Gülsoy, “Türklerde Devlet Anlayışı ve Devlet Yönetimi”, *Türk Kültürü ve Medeniyeti Tarihi*, Erzurum 2013, s. 6-7.

hareketlerinde Bozkurt, Oğuz Han'ın da rehberidir. Gökten inen bozkurt: "Ey Oğuz, sen Urum (Roma) üzerine gitmek istiyorsun; ben senin önünde yürüyeceğim" der. Oğuz kurdu takiple sefere çıkar; Urum ve Urus hükümdarlarını yener; Çin, Hint, Suriye ve Mısır ülkelerini fetheder.²

Tarihi süreç içerisinde Türk Devletlerinde "kut" tabiri siyasî iktidarı belirtmekteydi. Kendisine Kut verilen aynı zamanda devletin idaresine de sahip olmaktadır. Bu durum Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında şöyle ifade edilmektedir: "...anta kisre Tengri yarlıkaduk için, kutım bar için, ülüğüm bar için...". Bu ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır ki Türkler, hükümlerlik gücünün Türk Kağanlarına ve hükümdar ailesine Tanrı tarafından verildiğini kabul etmekteydiler. Bu anlayış içerisinde Türk Kağanı, Tanrı tarafından seçilmiş ve kendisine kut bağışlanmış karizmatik bir kişidir. Hükümlerlik yetkisinin Tanrı tarafından bağışlandığına dair inanç, Bilge Kağan yazıtlarında; "Tengri teg Tengride bolmuş Türk Bilge Kağan" ifadesiyle kendisini göstermektedir. Bu ifadeler sadece Orhun yazıtlarında değil Eleğüş Yazıtlarında da açıkça görülmektedir. Bu ifadelerde Kağanların kendilerini gökte olmuş kabul ederek seçilmişliklerinin bir nişanesi olarak Tanrı'ya yakınlıklarını da göstermekteydiler ve bu durum onların dünyaya gelişlerinden itibaren yaşadıkları olayların önemli bir kısmı kutsal olarak yorumlanmaktaydı. Türk Kağanı'nın Kut sahibi olmasının gerekçesi ise yine yazıtlarda şöyle ifade etmektedir: "Üstte mavi gök, altta yağız yer ve ikisi arasında kişiöğlü yaratılmış; kişiöğülleri üzerinde de dedem Bumin ve İstemi kağanlar hükümler olmuşlardı." Yazıtlarda mütemadiyen ifade edilen cihan hâkimiyeti fikri yalın bir dünya hâkimiyeti amacı taşımaz. Kişiöğlü üzerinde adaleti tesis etmek, bolluk ve bereketi arttırmak, dirlik ve düzenliği tesis etmek ve güvenliği sağlamak yani Türk hâkimiyet esaslarını tesis etmek esastır. Bu hâkimiyeti sağlayacak olan Kağan, Kut'a

² Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları*, İstanbul 1993. s.75-76.

daimi surette sahip olamaz. Bir hükümdarın kutlu olup olmadığı onun idaresindeki gerçekleştirdikleri ile de bağlantılıdır. Halkı adaletle idare etmek, boylar ve beyleri arasında ayırım yapmamak, zenginlik ve refahı arttırmak ancak hepsinden de önemlisi elbette ülke ve milleti düşmanlardan korumak kağanın vazifeleridir. İdaresinde yoksulluk ve felaketlerin yaşandığı bir Kağan kutlu değildir ve tahtan indirilebilir. Bu bağlamda Kut, bir yönüyle Tanrıdan alınan soyut bir kavram olmakla beraber diğer yönüyle Türk'ün hayatına dokunan bir gerçekliktir.³

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet telakkisinin diğer bir kaynağı ise İslâm'ın hâkimiyet anlayışıdır. İslâm'da hâkimiyet mutlak manada Allah'a aittir. Allah'ın hâkimiyeti, başta yaratıcılık sıfatı olmak üzere, sıfatlarının evrendeki tezahürü ekseninde anlaşılmaktadır. Yönetme gücü anlamındaki siyasal egemenlik ise, esasları ilahi hâkimiyetin içinde olmakla beraber beşerîdir. Kur'ân'da maddî ve mânevî otoritenin birbirinden ayrılabilmesine dair vurguların olması siyâsî anlamda yönetmenin beşerîliğine işaret etmektedir. Kur'ân'da siyasal anlamda yönetme mevkiinin insanlara verilebileceği ifade edilmiş, kendilerine hüküm vermekle nimetlendirilen insanlardan söz edilmiş, hatta bazı peygamberlerin nübüvvet makamının yanında, hükümdarlık makamı verildiği anlatılmıştır. İslâm yasama sistematiği Allah'ın iradesi ile o iradeden yola çıkan müctehitlerin ortaya koydukları kaidelerden oluşur. Ancak bu müctehitler açısından uhrevî bir kaynaktan beslenen ve belli ölçülerle sınırlandırılmış bir alandır. Mutlak manada hâkimiyetin yaratıcıya ait olması hâkimiyet anlayışında insanın rolünü kısıtlamaktadır. Kur'ân'da mevcut olan müminler-inkârcular gibi birtakım tanımlamalar genel manada bir idari-siyasî sınırlar şeklinde ifade edilmemektedir. Müminlerden müteşekkil ideal bir toplum yapısı amaçlanmış ve onlara da tanımlı kötülüklerle mücadele etmeleri yolunda hedefler belirlenmiştir.

³ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara 2012 s. 54-60.; Selahattin Tozlu, *Türk Tarihi ve Kültürü* "Türklerde Devlet yönetimi" Ed. Cemil Öztürk, s.209-210.

Kur'ân'daki dünya hâkimiyeti kavramı daha çok insan-eşya ilişkisi özelinde vurgulanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in hâkimiyet anlayışının içeren kavramların, siyasal bir içerik taşımaktan ziyade, Allah Teâlâ'nın evrende tezahür eden sıfatlarının birer yansıması oldukları görülmektedir. Yaratıcının, insan üzerindeki tartışılmaz güç ve hâkimiyeti ile onun mutlak iyiliğinin bir izdüşümü olarak insanı doğruluğa ve güzelliğe ulaştırmak amacıyla ferdi hayat ve toplumsal yaşama dair emirler koymaktadır.⁴

İlk İslâm Devleti, Akabe biatleri ile Mekke'de doğmuş, Hz. Peygamber'in hicretiyle Medine'de ülke unsuruna kavuşmuştur. Bu devletin ilk lider tipi, Peygamberin şahsında din ve siyaset birleşerek karizmatik olarak ortaya çıkarmıştır. Bu karizmatik lider, bir âyet söz konusu değilse, siyasî meselelerini istişare yoluyla ve çoğunluğun tercihine göre çözmüştür. Hz. Peygamber devrinde teşekkül eden ve Dört Halife devrinden sonra bir saltanat silsilesi haline gelen İslâm devlet başkanlığının devlet felsefesi, bahse konu temel prensiplere dayanmaktadır. Hükümranlık yetkisi ise peygambere halife olmak ve asabiyyet şeklinde uygulanmış gelmiştir. Peygambere hâlef olma ve İslâmın manevî nüfuzunu temsil etme yetkileri halifelere manevî bir görünüm kazandırmış, siyasî ve mânevî nüfuzlarını X. asra kadar korumuşlardı. Ancak farklı mezhep ve anlayışlara sahip Müslümanların kendi aralarındaki siyasî mücadeleleri, Abbasîlerin siyasî nüfuzlarını sarsmıştır. X. asırdan itibaren halifelerin yapabildikleri şey, birbirleri ile mücadele halinde olan hükümdarlara ağdalı unvanlar vermek ve bunlarla hediyeleşmek şeklinde idi. Her ne kadar Abbasî halifeleri zaman zaman sultanlar ile iktidar mücadelesine giriştilerse de siyasî konumunu Bağdat'ta 1258 yılına kadar, ruhanî konumunu ise Kahire'de, 1261-1517 yılları arasında koruyabilmişlerdir. Bu dönemlerde sünî Müslüman hükümdarlar, halkları üzerinde hâkimiyetlerini pekiştirmek için halifelerden "hükümdarlık

⁴ Hülya Terzioğlu, "Kur'an'ın "Hüküm Allahı'ndır" Öğretisi Üzerine", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, No. 11/1, İstanbul 2013, s.362-361.

menşuru” istemektedirler. Halifeleri siyasî nüfuzunda bulunduran devletler de, bu nüfuzlarını diğer Müslüman devletlere karşı kullanmışlardır. “Halifelik artık müşavere eden bir otorite olarak değil, askerî gücü elinde tutanların, halîfeye biat edecek, şeriatın üstünlüğünü tanımış olduklarını belirten, güç kullanılarak kazanılmış meşrûlaştırıcı haklar olarak değerlendiriliyordu. Bu oluşan yapı, Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferine kadar sürmüştür. Bu seferin sonucunda Yavuz, halîfeliğin siyasî ve ruhanî nüfuzunu kendi şahsında toplayarak, ilk devirlerdeki görünümüne tekrar kazandırmıştır.⁵

Osmanlı Hâkimiyet Anlayışı

Genel bir bakışla Osmanlı Devleti'nde hükümdar ve hâkimiyet anlayışının kökenini hiç kuşkusuz yukarıda bahsedilen Türk ve İslam hâkimiyet anlayışlarında aramak gerekir. Osmanlı hâkimiyet anlayışına göre Sultan, ülkesini Allah adına yönetmekte ve O'nun adaletini reayasına ulaştırmaktaydı. Genel anlamda XIV. yüzyıl İslâm dünyasında hâkimiyetin Allah'ın lütuf ve inayeti ile bir kişide toplandığı, fiilen hâkimiyeti ele geçirmiş olan hanedan üyesinin Allah'ın lütuf ve inayetine mazhar olduğu düşüncesi hâkimdi. Osmanlı hükümdarı ile ilgili bu ilahi anlayış, ilk Osmanlı kroniklerine de tanrı tarafından mübarek bir şahsiyet vasıtasıyla Osman'a bağlanmış olduğu telakkisi şeklinde yansımıştı. Osmanlıdaki devlet ve hâkimiyet telakkisinin XV. yüzyıldan sonra İslâmî kimliğin daha da belirginleştiği, Mekke ve Medine'nin Osmanlı idaresine girmesiyle ilk hilafet telakkisinin bir bakıma Osmanlı hükümdarının şahsında tekrar canlanmaya başladığı görülür. İslam hâkimiyet anlayışının devlet katmanlarında kendisini belirgin bir hale bürünmesinde Kemalpaşazâde ve Ebu's- Sûûd gibi Osmanlı devlet adamlarının oynadıkları önemli rol de gözden

⁵ Mustafa Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Merkez Teşkilatı” *Osmanlı Tarihi El Kitabı* Ed. Tufan Gündüz; Ankara 2012, s.19-20.

kaçırılmamalıdır.⁶ İslamî hâkimiyet anlayışı Osmanlı idaresine nüfuz etmekle beraber Eski Türk geleneğinden gelen “Kut”salık anlayışı terkedilmemişti.

Osmanlı hükümdarına yüklenen kutsiyet, beylikten imparatorluğa dönüşümünü gerçekleştirdiği II. Mehmet döneminden itibaren uygulamada da kendisini göstermeye başlamıştı. Olağanüstü bir şahsiyet halini alan Osmanlı hükümdarı ile sarayda bile ancak sınırlı sayıdaki kişiler temas etme imkânına kavuşabilmişlerdi. II. Mehmet’ten itibaren bu uygulama idari mekanizmada da varlığını göstermiş ve hükümdar Divana başkanlık etmeyerek bu görevi hükümet üyelerine bırakmıştı. Kendisi ile konuşma, elini öpme, bir mesela hakkında arzda bulunma ancak hükümet üyeleri vasıtasıyla yerine getirilmeye başlanmıştı. Osmanlı hükümdarının bu kutsallığı Osmanlı kanunlarına “Ve canib-i şerifim ile kimesne taam yemek kanunum değildir. Meğerki ehl-i ıyalden ola. Ecdad-ı izamım vüzerasıyla yerler imiş. Ben men etmişimdir.” hükmüyle geçerek durumunu ilahî meşruiyetin yanı sıra hukukî bir şekle de büründürmüş oluyordu. II. Mehmet tarafından, yine aynı kanunnameye koydurulan “Ve canib-i şerifim sefer-i zafer- rehber müteveccih olsa yanaşmak vüzerâmin ve kadiaskerlerimin ve defterdarlarımın kanundur. Ma’zul beğlerbeğleri ve beğleri dahi davet edersenm yanaşmak kanunumdu.” hükmüyle de devlet erkânının bile hükümdarın yanına yaklaşmalarının sınırlan çizilmiştir.⁷

Nitekim II. Mehmed’in ilim erbablarından Tursun Bey kaleme aldığı eserinde hükümdar ve hâkimiyet telakkisini benzer bir anlayışla ifade etmektedir. O’na göre her devirde bir hükümdara

⁶ Haldun Eroğlu, “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet sorunu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43,2 Ankara 2003. s.19-39.

⁷ Halil İnalcık, “Osmanlı Padişahı” *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.13, No. 4, Aralık 1958, s.68-75. Eroğlu; “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet sorunu” s. 20-23. Abdülkadir Özcan; “Fatih Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s.33 (1980-1981) s.43-45.

ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı karşılayan hükümdar ulu bir kişidir ve ona itaat edilmelidir. Hükümdarın ululuğu, yaratılmışların en şerefli olan insanın hallerini düzene koymasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda düzeni tesis eden kişiye de şükretmesi ve itaat etmesi gerekmektedir. Tursun Bey bununla hükümdara ilahî bir misyon yükler ve diğer insanlardan üstün kılındıklarını vurgular. İfade edilen bu üstün haller hükümdarı diğer insanlardan ayıran en temel vasıflardır. XVIII. yüzyılda yaşamış Defterdar Sarı Mehmed Paşa da nasihatnâme niteliğindeki eserinde, Tursun Bey gibi hükümdarın yerine getirmesi gerekli görevini, Müslüman olmayanların hallerini iyileştirmek, Müslümanların işlerini düzene koymak, kutsal ve güzel emirleri yerine getirmek olarak belirtirken “Padişâh-ı ruy-ı zemin zillullah-i fi'l-arz” anlayışına gönderme yapar.⁸

Padişahın bu kutsiyeti bir yönüyle milletle olan ilişkisi içerisinde şekillenirken başka bir yönüyle de İslâmî motifler içerisinde olağanüstü hal ve işaretler ile de ortaya konulabilmekteydi. Cihân hâkimiyetinin Selçuklulara ve Osmanlılara tarihi rü'yalarla ve şeyhlerin müjdelenmesi de eski Türk hükümdarlık anlayışının İslâmî bir mahiyet almasıdır. Selçuk'un babası Dukak, rü'yasında göbeğinden üç ağacın çıktığını, her tarafı saran dallarının göklere yükseldiğini görmüş ve bunun üzerine Korkut-ata da kendisine evlâtlarının cihân pâdişahı olacağını müjdelemiştir. Diğer rivâyete göre de İslâmiyeti kabul eden Dukak olup Kur'an'ı çok tâ'zim ettiğinden rü'yasında Hazret-i Peygamber kendisini ve oğullarını takdis etmiş; ashabının da dualarını almıştır. Osman Gazi'nin rü'yası da cihân hâkimiyeti inancını aksettirir. Rivâyete göre Osman Gazi Şeyh Edebalı'nın zâviyesinde misafir iken Kur'an'ı çok ta'zim eder. Yatınca, geceleyin, rü'yasında şeyhin kucağından çıkan bir ay kendi koynuna girer. Bunun üzerine Osman Gazi'nin göbeğinden çok muazzam bir ağaç yükselir ve dalları dünyayı sarar.

⁸ Haldun Eroğlu, “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet sorunu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 43,2 Ankara 2003. s.19-39.

Bu rü'yayı dinleyen Edebali Osman Bey'e: "Pâdişâhlık sana ve nesline mübârek olsun ve kızım Mal-hatun da senin helâlin olsun" der. Böylece Osman Gazi Şeyh'in damadı olur ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da cihâna hâkim olacağı keşfedilir.⁹

Bahsedilen olguların esasta sahip olduğu dayanak belirgindir. Osmanlılarda hâkimiyetin kaynağı Eski Türk geleneklerinden de mevrus olarak Allah'tır. Ancak yine İslamî hâkimiyet anlayışı içerisinde de görebileceğimiz gibi asabiyyet mefhumu da Osmanlılarda hâkimiyetin meşruiyeti açısından ön plandadır. Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlılar, kendilerinin, Selçukluların özellikle de Anadolu Selçuklularının tek vârisi görerek Memlûklüler ile siyasî ve askeri mücadeleler yürütmekteydiler. Yine aynı şekilde Timurla yapılan mücadelelerde kendilerinin Oğuz neslinden oldukları ve dolayısıyla hâkimiyet haklarının buradan kök saldıgını ifade etmekteydiler.

Aynı şekilde XIV. yüzyıl Osmanlı kronikçilerinden Ahmedî ve Şükrullah'a ait eserlerde de Osman'a veya babası Ertuğrul'a, beyliğin Selçuk sultanları tarafından verildiği ve Osman'ın son Selçuklu Sultanına hâlef olduğunu anlatan ifadeler vardır. Osmanlıların, Timurlu ve Memlûklü karşısında hâkimiyetlerinin bir diğer vurgusu da Hâkimiyet meşruiyetini İslam halifesine tescil ettiren Selçuklu Sultanı, bu meşruiyeti uç beyi Osman'a veya babası Ertuğrul'a mevrus kılmıştır. Osmanlı Devletindeki Eski Türk hâkimiyet anlayışını gösteren ilk kaynaklara II. Murat döneminde rastlamaktayız. Bu kaynaklar Osman Gazi'nin, Oğuz Han'ın büyük oğlu Gün Han'ın oğlu Kayı Han soyundan geldiğini vurgulamakta ve Osman Bey bu boyun reisi olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde, Osman Bey'in soyunu Oğuz Han'a çıkararak bir şecere de tanzîm edilmiştir. Osman Bey'in hükümdar olmasını Yazıcı-zâde Alî şöyle ifade etmektedir; "Kayı'dan Ertuğrul oğlu Osman Beği Uc'daki Türk beğleri derilüb kurultay edüb Oğuz türesin sorulub han diktiler... Gün Han'ın vasiyeti Oğuz türesi mûcibince hanlık ve padişahlık Kayı

⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, s.82.

soyu var iken özge boy hanlarının soyuna hanlık ve padişahlık değmez". Yavuz Sultan Selim devrinden itibaren Osmanlı padişahları mevcut siyasî güçlerine ilaveten halifelik unvanı da alarak dünyadaki Müslümanların da idarecisi konumunu da almaktaydı.¹⁰

Osmanlı devlet anlayışında, Osman Gazi'den II. Abdülhamid'e kadar, Osmanlı hanedanı her zaman Osmanlı sosyo-politik organizasyonunun merkezinde bulunmuştur. Hükümdar, tebaasının babası olma gibi salt ataerkil bir telâkkiden çok tebaanın her halinden sorumlu olduğu anlayışına sahip olmuş ve tebaasını kendisine Allah'ın bir emaneti olarak değerlendirmiş, onları güzellikle idare etmek ve her çeşit zulüm ve haksızlıklara karşı korumak sorumluluğunu taşımıştır. Başta padişah olmak üzere, tüm hanedan üyelerinin uyması gereken kurallar; padişahın görev ve sorumlulukları, şehzâdeler hukuku, padişah reâyâ ve berâyâ ilişkilerini düzenleyen kurallar zamanla gelenekleşmiştir. Bu kuralların islam hukuku ve örfi hukuka ters olmaması en temel hassasiyet olmuştur. Padişah şerîat ve örfün dışına çıkarsa ne yapılması gerektiği Kanûnî Sultan Süleyman'ın koyduğu şu kanûnnâmede zikredilmiştir: "Devlet idâresi ulemâ ile vükelâyâ tevdi edilmiştir. Padişahın doğru yoldan sapması halinde, ulemâ ve vükelâ ordu reislerini keyfiyetten haberdâr ederek padişahı tahtdan indirip yerine hanedan erkânından diğerlerini seçecektir". Osmanlı padişahı, bir şehzade olarak dünyaya gelmekte, şehzâdelik geleneğine göre yetiştirilmekte, ilahî takdire bağlı olarak padişah olursa, tüm sosyo-politik yapılanmaların temel taşı olarak hâkimiyetini sürdürmektedir. Padişah iktidârı süresince karizmatik bir lider olarak devrine yön verebildiği gibi, sırf saltanat geleneği gereği de iktidarda kalabilmektedir.¹¹

¹⁰ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 14, S.1, Ankara 1959, s.77-82.

¹¹ Halil İnalçık; *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi*, İstanbul 2011, s.-79-90. Mustafa Alkan; "Osmanlı Devleti'nde Merkez Teşkilatı" s.26.

Klasik dönem Osmanlı idaresinde padişahın mutlak otoritesini kanunların haricinde kısıtlayan bir kişi veya kurumsal yapı mevcut değildi. Osmanlı'da Padişahın otoritesinin sınırlandırıldığı ilk düzenleme 7 Ekim 1808'de âyânlar ile padişah arasında imzalanan Sened-i İttifak anlaşmasıdır. Buna göre, âyânlar padişaha mutlak surette itaat edecek ve reformlara destek vereceklerdir. Padişahın mutlak vekili olan sadrâzamın emirleri aynen hükümdar emri gibi sayılacak, ancak sadrâzamın kanun ve senede uygun emirlerine itaat edilecek, aksi halde hep birlikte karşı durulacaktır. Vergiler, vükelâ ile âyânlar arasında müzâkere yoluyla konulacak ve artık hep ona göre davranılacak, yeni atanan sadrâzam ve şeyhülislâmlar en kısa zamanda senedi imza ile yükümlü olacaklardı. Sened-i İttifak, Türk hukuk tarihi'nde padişahların yetkilerini sınırlamak üzere uygulanan ve çoğu zaman da etkisiz kalan yöntemler bir yana, bu sınırlamayı bir metin içinde ve karşılıklı taahhütlerle güvence altına alan ilk hukuk belgesi niteliğini taşımaktadır. II. Mahmut, kendisini tahta taşıyan olağanüstü siyasî gelişme ve çalkantılar sonucunda ayanlarla anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Sened-i İttifak genelkriterlere göre bir anayasa olmasa da, maddi kriterlere göre anayasal özellik göstermektedir. Bu belge devlet iktidarını resmen sınırlandırıyor, âyânlar ile fukara ve reayaya çok sınırlı da olsa birtakım haklar tanıyordu. Türk tarihinde ilk defa devlet, iktidarının sınırlandırılabilceği ve iktidarının dokunamayacağı sahaların olduğunu bu belge ile kabul edilmiştir. Devlet iktidarını sınırlandırmayı amaçlayan bir girişim olarak Sened-i İttifak, Türk tarihinde ilk anayasal belgedir. Sened-i İttifak insan hakları yönünden de önemli bir belgedir. İşkence yasağı, vergilerin adil bir şekilde belirlenmesi, fakirlerin ve reayanın korunması, haksızlık yapılmaması, cezalandırmadan önce soruşturma yapılması hem devletin hem de âyanların keyfiyete göre davranmalarının engellenmesi ve devletin devamlılığı için ortak hareket edilmesi gibi şart ve ifadeler hem birinci hem de ikinci kuşak haklar bakımından önemlidir. Mîsâkın süresiz olarak akdedilmesi, her gelen sadrâzam ve şeyhülislâmm mîsâka yeminle

bağlı olması, hükümetin gerektiğinde vergileri artıramaması padişahın mutlak ve geleneksel otoritesini zedeliyordu. O zaman bu şartlar, bizzat saray çevresinde, saltanata istiklâline aykırı, yâni padişahın mutlak otoritesini sınırlayıcı mâhiyette görülmüştü.¹² Sened-i İttifak bir kısım araştırmacılar tarafından 1215'te İngiltere'de Kral Topraksız John ile soylular arasında imzalanan Magna Carta'ya benzetilir. Magna Carta soyluların kral ve Sened-i İttifak ise âyanın padişah karşısında elde ettiği hakları korumaya yönelik olduğundan ortaya çıkış biçimleri ve içerikleri yönünden aralarında bazı benzerliklerin bulunduğu söylenebilir; ancak sonuçları bakımından iki belgenin birbirine benzediğini ileri sürmek güçtür. Zira Magna Carta, İngiltere'de soyluların haklarının teminat altına alınmasının ve zamanla bu hakların halka doğru genişlemesinin yolunu açmasına rağmen Sened-i İttifak için böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Magna Carta'da haklarını krala karşı korumak isteyen güçlü bir sosyal grup olarak soylular varken Sened-i İttifak'ta senedin içeriğindeki hakları benimseyen böyle bir taraf yoktur.¹³

Öte yandan Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu, gelenekçi yapı içerisinde şer'i hukuka ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber kanun ve devlet telakkisinde ve idare prensiplerinde modern dünyanın kavramlarını getirmektedir. Bu durum kendisinden sonra başta 1876 Anayasası olmak üzere modern Cumhuriyeti de içine alacak şekilde yapılacak modernleşme faaliyetleri için bir kilometre taşı konumunda idi¹⁴. Anayasal Meşrutî Yönetime giriş mahiyetinde değerlendirilebilecek olan İslahat Fermanı ise birçok maddede önemli anayasal hak ve özgürlükler içermektedir. En önemlisi, Ferman'ın hemen başında

¹² Aybars Pamir, "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* s.2, c. 5, Ankara 2004.s.78-79. Alkan, "Osmanlı Devleti'nde Merkez Teşkilatı", s. 26-27.

¹³ Ali Akıldız, "Sened-i İttifak", *DİA*, c. 36 İstanbul 2009, s.514

¹⁴ Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu", *Bellekten*, C. Xxviii,S.112 Ankara 1964, s.621-622.

ifade ettiği can, mal ve namus güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu, her ne kadar Tanzimat Fermanı'nın bir mirası olsa da, Islahat Fermanı'nın temel kurgusu bu önemli güvencenin etrafında oluşturulmuştur. Kanun-ı Esasi'yi oluşturan ilkeler bunu çok açık bir şekilde göstermiştir. Kanun-ı Esasi'nin maddeleri her ne kadar karma usulle meydana getirilmiş ise de, sınırları Tanzimat ve Islahat Fermanları ile çizilmiştir.¹⁵ Bu fermanlar padişahın yetkilerini sınırlayan anayasa rolü üstlenmemekle birlikte padişah çıkarılacak yasalar ile yetkilerini sınırlamaya söz veriyordu. Osmanlı Padişah ve yetkilerinin kesin ifadelerle tanımlandığı en önemli metin kuşkusuz 1876 Anayasasıdır. Kanunî esaside padişah "Saltanât-ı Seniyye-i Osmaniye, Hilâfet-i Kübrâ-yı İslâmiyeyi hâiz olarak Sülâle-i Âli Osmandan usûlü kadimesi veçhile ekber evlâda aittir" (*madde 3*). Zât-ı Hazret-i Padişâhî hasbel-hilâfe, din-i İslâmın hâmisi ve bil-cümle teb'a-i Osmaniye'nin hükümdâr ve pâdişâhıdır" (*madde 4*). "Zât-ı Hazret-i Padişâhinin nefsi-i hümayunu mukaddes ve gayr-i mesuldür" (*madde 5*). İlk kez Osmanlı Devleti'nde insanların, devlete karşı ileri sürebileceği hakları bulunuyordu. Bu ilk anayasa denemesi ile mutlak monarşiden çıkmıştır. Kanun-i Esasi parlamentoya dayalı bir hukuk devleti olmanın ilk denemesi olarak, günümüze kadar devam eden anayasal gelişmeler ve demokratikleşme çabalarına temel olmuştur. II. Abdülhamit tarafından Anayasa içindeki 113. Maddeye dayanarak askıya alındı ancak II. Abdülhamit döneminin bitişini müteakip 23 Temmuz 1908 tarihinde, 1876 Anayasası tekrar uygulamaya konuldu. Bu meşrutiyet döneminde ise Osmanlı Devletinde Cumhuriyet fikri yayılmaya ve taraftar bulmaya başladı. Aslında Vilâyet meclislerinin kurulması 1876 ve 1908 meclis-i mebûsanların oluşumunda seçim sisteminin kullanılması, Osmanlı hâkimiyet alanında millî iradenin devreye girmesiydi.¹⁶ Bu bir bakıma Osmanlı Devleti'nde

¹⁵ Musa Gümüş; "Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", *Bilig Güz/ 2008*, s.47, s.234-235.

¹⁶ Müzehher Yamaç; "İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, s.5, 2014 s. 66.

hâkimiyetin kaynağının Tanrı vergisinden, milli iradeye kayışının bir iz düşümüdür. Osmanlı Devletindeki bu süreç Modern Türkiye'nin kuruluşunda Cumhuriyet'in ilanı ve TBMM'nin kuruluşu ile devam ederek hâkimiyetin kaynağının milli iradeye geçişi ile neticelenmiştir.

Sonuç

Üç kıtada altı yüz yıllık bir varlık gösteren Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu hâkimiyet anlayışı elbette süreç içerisinde farklı şekillerde tezahür etmiştir. Orta Asya Türk gelenekleri ve İslam hâkimiyet anlayışını yaşatan Osmanlı Devleti'nde başlangıçta hâkimiyetin meşruiyetini, Tanrı'nın lütfu ile seçilen ve üstün nitelikler ile donatılmış lider ve ailesinin vasıflarından kaynaklanmaktaydı. Tanrı tarafından seçilmiş ve üstün asabiyet ve niteliklere sahip karizmatik hükümdar ağırlıklı olarak içsel irade ve denetim ile kitleleri, töreleri gözeterek belli bir misyon etrafında hedeflere ulaştırmakla görevliydi.

Sınırların genişlemesi, kurumsallaşma ve bürokrasinin artışı ile hâkimiyet anlayışı başlangıçtaki temel olgular üzerinde gelenekçi bir hâkimiyet anlayışına kavuşmuştur. Öteden beri yaşayan ve kâinatın sonuna kadar sürecek olan değişmez bir düzenin devam ettirilmesi prensibi benimsenmiştir. Hâkimiyetin kim tarafından, nasıl elde edileceği ve nasıl kullanılacağını töre ve gelenekler belirlemektedir. Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişahın mutlak hâkimiyetini sınırlayacak bir kurum mevcut değildi ancak İmparatorluğun Avrupa ile olan siyasî ilişkilerinin de etkisi ile XIX. Yüzyıldan itibaren rasyonel hâkimiyet anlayışının yer edinmeye başladığı görülmektedir. Padişah hâkimiyet alanını ve daha da önemlisi emretme gücünü herkes için bağlayıcı olan yasalar ve hukuk kurallarından almaktadır ve hükümdarın meşruiyeti yasa ve hukuka uygunluğu ölçüsünde geçerlidir. Sened-i İttifak ile başlayan bu sürecin birikimleri Genç cumhuriyet için esaslı bir temel olmuştur.

Kaynakça

- Akyıldız, A. (2009). "Sened-i İttifak". *DİA*, Cilt 36. İstanbul, 512-514.
- Alkan, M. (2012). "Osmanlı Devleti'nde Merkez Teşkilatı". *Osmanlı Tarihi El Kitabı*. (Ed. T. Gündüz). Ankara.
- Eroğlu, H. (2003). "Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruyet Sorunu". *AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(2): 19-39.
- Gömeç, S. (2012). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara.
- Gülsoy, E. (2014). "Türklerde Devlet Anlayışı ve Devlet Yönetimi". *Türk Kültürü ve Medeniyeti Tarihi*. Erzurum.
- Gümüş, M. (2008). "Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi". *Bilig*, (47): 215-240.
- İnalçık, H. (1958). "Osmanlı Padişahı" *AÜ SBF Dergisi*, 13(4): 68-79.
- İnalçık, H. (1959). "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi". *AÜ SBF Dergisi*, 14(1): 69-95.
- İnalçık, H. (1964). "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu", *Belleten*, 28(112): 603-622.
- İnalçık, H. (2011). *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi*. İstanbul.
- Özcan, A. (1981). "Fatih Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (33): 7-56.
- Pamir, A. (2004). "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(2): 61-82.
- Terzioğlu, H. (2013). "Kur'an'ın "Hüküm Allahı'ndır" Öğretisi Üzerine". *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11(1): 354-364.
- Tozlu, S. (2011). "Türklerde Devlet Yönetimi". *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. C. Öztürk). Ankara.
- Turan, O. (1993). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları*. İstanbul.
- Yamaç, M. (2014). "İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5): 54-68.